

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE CATEGORY OF NEGATION IN MODERN ENGLISH

Татаровська О.В.,

orcid.org/0000-0001-9175-2774

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті на матеріалі прозових творів англійських та американських авторів ХХ сторіччя досліджено конструкції, у формі котрих присутній заперечний елемент, проте ці конструкції передають різноманітні відтінки ствердження. Стаття присвячена дослідженню явища, що знаходиться на перетині двох категорій, заперечного за формою, проте стверджувального за змістом. Актуальність теми статті зумовлено низкою факторів, а саме: наявними в лінгвістиці розбіжностями та протиріччями в трактуванні статусу категорії заперечення та її взаємодії з іншими категоріями; недостатньою розробленістю питання про існування імпліцитного твердження у висловлюваннях із наявністю негативних елементів; відсутністю комплексного прагмасемантичного аналізу конструкцій, негативних за формою, котрі не мають негативного значення. Аналізується асиметрія плану вираження та плану змісту лінгвістичної категорії заперечення на прикладі негативних висловлювань, що мають позитивне значення; виділяються такі семантичні групи за видами опозиційних заміщень: нейтралізація негативної ознаки, транспозиція негативної ознаки та нейтралізація ускладненої негативної ознаки; виводиться алгоритм розуміння заперечення, що передає ствердження (ЗПС); вибудовується польова структура й визначаються лексико-семантичні індикатори цього явища; виокремлюються прагматичні та стилістичні особливості, що характеризують уживання (ЗПС). Метою дослідження є комплексний опис семантичних, прагматичних і стилістичних особливостей структур, що містять заперечення, яке передає ствердження. Для вирішення поставлених завдань застосовуємо комплексний метод дослідження, що включає контекстуальний, компонентний, трансформаційний і прагматистичний аналіз, а також метод перефразування та кількісного аналізу. Отримані результати можуть бути використані в курсах прагмалінгвістики, стилістики, лінгвістичної інтерпретації тексту, а також на практичних заняттях із цих дисциплін.

Ключові слова: категорія заперечення, ствердження, граматична конструкція, імпліцитність, комплексний аналіз.

In the article on the material of prose works of English and American authors of the XX century the constructions in the form of which there is a negative element are investigated, however these constructions transfer various shades of the statement. This article is devoted to the study of the phenomenon, which is at the intersection of two categories, negative in form, but affirmative in content. The relevance of the topic of this article is due to a number of factors, namely: existing differences in linguistics and contradictions in the interpretation of the status of the category of negation and its interaction with other categories; insufficient elaboration of the question of the existence of an implicit statement in statements with the presence of negative elements; the lack of a comprehensive pragmasemantic analysis of constructions that are negative in form and do not have a negative meaning. The article analyzes the asymmetry of the plan of expression and the plan of content of the linguistic category of negation on the example of negative statements that have a positive meaning; the following semantic groups are distinguished by types of opposition substitutions: neutralization of a negative feature, transposition of a negative feature and neutralization of a complicated negative feature the algorithm of understanding of the negation transferring the statement (NTS) is deduced; the field structure is built and lexical-semantic indicators of this phenomenon are determined; pragmatic and stylistic features that characterize the use (NTC) are distinguished. The purpose of this study is a comprehensive description of the semantic, pragmatic and stylistic features of the structures that contain the negation that conveys the statement. A complex research method was used to solve the set tasks, which includes contextual, component, transformational and pragmastylistic analysis, as well as the method of paraphrasing and quantitative analysis. The obtained results can be used in courses of pragmalinguistics, stylistics, linguistic interpretation of the text, as well as in practical classes in these disciplines.

Key words: category of negation, affirmation, grammatical construction, implicitness, complex analysis.

Категорія заперечення має багатовікову історію. Дослідження проблем цієї категорії, розпочате ще в III в. до нашої ери давньоіндійськими та давньогрецькими філософами, продовжує розвиватися й донині. Численні наукові дискусії, присвячені вивченню цього багатоаспектного явища, практично не припиняються, змінюється лише кут зору та компонент аналізу його розгляду.

Заперечення – один із ключових понять у різних галузях науки: і філософії, і формальної, і матема-

тичної логіки, і, звісно, лінгвістики. Відшуковуючи свій підхід до вивчення заперечення, кожна наука трактує цей феномен із погляду характерних саме для неї особливостей. Визнаючи багатоплановість проблеми заперечення, ми спробуємо розглянути цю категорію зі всіх боків, приділяючи особливу увагу її логіко-семантичній функції в мові, оскільки логічне заперечення становить суть мовного [7]. Існує безліч концепцій щодо сенсу заперечення. Є серед них і такі, згідно з якими в нега-

тивних судженнях не подано жодної інформації про реальний світ, а наявність заперечення є лише результатом помилки. Ця думка, зокрема, отримала підтримку у філософському вченні І. Канта. Інша точка зору представлена в трактуванні заперечення таких учених, як Бродський, Гегель, С.Л. Франк. Справжнє негативне висловлювання несе інформацію про реальний світ, адже повідомлення «А не є Р», яке представляє логічну формулу істинного негативного висловлювання, «зменшує невизначеність наших знань щодо того, які об'єкти мають ознаки Р і які ознаки з числа можливих має об'єкт А». С.Л. Франк, говорячи про заперечення, погоджується з Гегелем, визнаючи «величезну міць заперечення», оскільки саме воно є «універсальним знаряддям пізнання»: «основна умова будь-якого пізнання є розрізнення, знаряддям ж розрізнення служить заперечення. Але й момент «тотожності самому собі», «перебування одним і тим же» всього пізнаного, опиняється в нерозривному зв'язку із цією формою, що конститує певну відмінність. Пізнавати – означає визначати, сприймати як визначеність; а форма визначеності виростає вперше із заперечення: щоб визначити, що щось є чимось, потрібно визначити, що воно не є чимось іншим [11, с. 3].

Діалектичний розвиток матеріального світу передбачає, що в природі та суспільстві всі предмети та явища постійно змінюються, набуваючи чи втрачаючи ті чи інші властивості, вступають в одні взаємини й виключаються з інших, виникають знову й перестають існувати. Існування негативних суджень зумовлено «діалектикою пізнання навколишнього світу, що постійно розвивається» [10, с. 4–7].

Негативні висловлювання є вираженням результату процесу заперечення тієї частини знання, яка не підтверджується практикою. Тобто негативні висловлювання виступають як важливий складник процесу пізнання й відбивають те неіснуюче, що є у світі, отже, є особливою негативною реальністю. Концепція особливої негативною реальності, що стала початком так званої онтологічної концепції заперечення, представлена індійськими філософами. Відповідно до цієї концепції, у негативних судженнях ідеться про особливу негативну реальність чи небуття. На думку давньоіндійських філософів, небуття також є реальним, як і буття, оскільки буття охоплює предмети матеріального світу, а небуття – неіснуючі, або відсутні предмети.

До онтологічних відносимо й концепцію реальності, відмінної від цієї, – концепцію заперечення як знання про інше буття.

Таке трактування знаходимо й у давньогрецькій філософії. Зокрема, Платон намагався довести, що небуття існує в певному відношенні. «Небуття не є щось протилежне буттю як самостійний початок, воно аспект буття, небуття причетне до буття як інше» [9, т. 2, с. 81]. Цю думку поділяє й І.Н. Бродський: «Констатування одного тільки існування відомих ознак у низці предметів без одночасного констатування неіснування їх в інших є взагалі неможливим. Неможливим тому, що будь-яка визначеність певної речі може бути зафіксована лише як відмінність від інших. *Omnis determinatio est negatio*. Таким чином, заперечення означає не протилежне, а тільки щось інше, відмінне від існуючого».

Прибічники концепції дійсності, відмінної від цієї, уважають, що справжні негативні судження свідчать про світ позитивних фактів, але роблять це прямо, а не непрямим чином, відкидаючи не власні характеристики окремих речей, а ставлення до інших речей.

Наступну групу становлять гносеологічні концепції, які характеризуються тим, що, згідно з ними, негативні висловлювання розглядаються не з погляду особливостей тих реальних обставин, які вони відображають, а з погляду вираженого в них змісту помилкового чи неіснуючого, на противагу реальному. До таких учень відносимо: концепцію заперечення як мислення, яке реально не існує, і концепцію подолання хибного знання.

Прибічники першої концепції вважали, що негативні судження розглядаються з погляду вираженого в них ставлення мислимого до реального. Так, на думку Аристотеля, стверджувати означає говорити так:

1. Цей предмет (ознака) існує, заперечувати – означає говорити, що цього предмета (ознаки) немає, тобто насправді немає в дійсності [5, с. 46]. Таким чином, у ствердних висловлюваннях зміст є існуючим стосовно дійсності, а в негативних – неіснуючим.

Згідно з концепцією подолання хибного знання, заперечення існує лише в думках і застосовується лише в сенсі вказівки на хибність попереднього ствердного судження в цілому. Таким чином, негативне судження – це лише судження про судження [7].

І, нарешті, ще одна група концепцій, що розглядає походження та сутність заперечення, яка отримала назву психологічної. Прибічники цієї концепції (Ю. Бергман, У. Віндельбанд, Б. Рассел) розглядали заперечення як психологічний акт. Таким чином, вони вважали, що заперечення – це вираження несхвалення (незгоди)

суб'єкта з думкою або його невіра у відповідне позитивне поняття. Заперечення породжується почуттям опору, оборони проти якихось позитивних фактів і явищ дійсності [3, с. 75].

Цікаво простежити подібність і відмінність трактування сутності заперечення в таких науках, як філософія й логіка. З погляду філософії заперечення – це суттєвий, необхідний момент розвитку, перетворення однієї речі на іншу, супроводжуване як знищенням першої речі, так і збереженням усіх її позитивних якостей [6, с. 2]. Заперечення – «зняття», що веде до нового піднесення на більш високий рівень розвитку [8, с. 423].

Визначення заперечення як логічної категорії пов'язано з класифікацією суджень. У формальній логіці заперечення і ствердження є фундаментальними категоріями, які є протилежними за якістю судження. Відповідно до суб'єктивно-ідеалістичного підходу (В. Вундт, Х. Зігварт, І. Кант), заперечення та ствердження становлять дві полярні, взаємовиключні протилежності. І тут вони розмежовуються в термінах істинності-хибності. Наприклад, «Він провів експеримент» – твердження, «Невірно, що він провів експеримент» – заперечення = «Він не провів експеримент».

Тобто заперечення розуміється як суто розумова категорія, яка не стосується предметів об'єктивної дійсності й у пізнавальному плані не становить великої цінності.

Відповідно до матеріалістичного підходу, якість судження сприймається як відносна властивість. Твердження й заперечення є судженнями, що відбивають різні сторони об'єктивної дійсності. Звідси, одна й та сама думка може виражатися як у формі ствердного, так і негативного судження: «Немає троянди без шипів» і «Будь-яка троянда має шипи». Отже, ствердні та негативні судження є рівноправними формами відображення дійсності і складниками процесу пізнання.

У цілому зараз запереченням називається логічна операція, у результаті якої, замість висловлювання «А», виходить висловлювання «не А» чи, замість висловлювання «не А», утворюється висловлювання «А». Отримане в такий спосіб нове висловлювання також називається запереченням первісного висловлювання [10, с. 4–7].

Таким чином, і логіки, і філософи вбачають сутність заперечення в переході певного поняття у свою протилежність. Але філософи трактують його як розвиток, рух від нижчих форм до вищих, тоді як логіки зводять заперечення до заперечення помилкового судження і протиставлення йому справжнього судження.

Безперечним є той факт, що заперечення є особливо важливим для науки про мову. Заперечення в мові – це акумулятор філософського та логічного аспектів цього питання. Заперечення – та категорія, за допомогою якої можна простежити зв'язок дійсності, мислення та мови.

У яких відповідностях перебувають логічне й лінгвістичне поняття заперечення?

Подібність формальної логіки та граматики незаперечна. Логіка вивчає закони мислення, граMATика – засоби вираження мислення, структури вираження думки. Граматичні відносини закріплюють типове в логічному мисленні. Але оскільки мовна система характеризується здатністю до саморозвитку, то логічна категорія заперечення й мовне значення заперечення з його засобами вираження не завжди перебувають в абсолютній відповідності один із одним.

Логіка розглядає заперечення безвідносно до засобів вираження. Для неї висловлювання «Він не прийшов» і «Невірно, що він прийшов» рівнозначні. Для синтаксису їх структурні відмінності очевидні. Граматичне заперечення, засноване на логічному, яке завжди є йому рівнозначним. Мовна категорія заперечення за змістовим обсягом більша, ніж логічна. «Уживання негативних засобів у реченні може переслідувати зовсім інші цілі, ніж вираження негативного судження» [12, с. 30]. До змісту мовного заперечення можуть входити такі значення, як незгода, заперечення, спростування, відмова тощо. З іншого боку, заперечення можна розглядати як мовну форму висловлювання позитивних понять: рада, застереження, прохання тощо. Тобто граматичне заперечення взаємодіє з модальністю. Категорія логічного заперечення немає прямого відношення до логічної модальності, оскільки модальність судження характеризує його залежно від ступеня вираженості в судженні достовірності. Відмінність суджень щодо модальності визначається не суб'єктивними чинниками, а об'єктивною реальністю. Наприклад, *Ostrich cannot fly, Ice is not a liquid*.

Крім цього, заперечення в мові несе прагматичний компонент, який не може бути передбачений строгою формальною логікою. Наприклад, з точки зору прагматики дискурсу заперечення в мові пов'язане не з проблемою істинності, а з питанням коригування мовцем тієї інформації, яку може мати в розпорядженні слухач (безвідносно до її об'єктивної істинності) [2, с. 322–351]. Категорія заперечення з погляду прагматики визначається негативними комунікативними установками.

Ще одним моментом, що відрізняє граматичне заперечення від логічного, є той факт, що запереч-

чення в мові може мати градацію. «Засобів формальної логіки недостатньо, щоб показати наявні в мисленні різні за силою заперечення, починаючи від простої, ледь помітної незгоди з поглядами іншої людини до категоричного заперечення».

З іншого боку, мова завжди підпорядковується вимогам логічних законів. Конкретно різницю між лінгвістичним і логічним запереченням можна показати, наприклад, на пропозиції з так званим «подвійним запереченням». У формальній логіці твердження та його подвійне заперечення рівнозначні. Так, заперечуючи ствердну думку «Він прийшов», отримуємо негативне судження «Невірно, що він прийшов», заперечуючи нове судження, отримуємо ствердне судження «Невірно, що (невірно, що він прийшов)» = «Він прийшов». Водночас у мові подібні конструкції зовсім не означають прямого переходу заперечення у твердження, а набувають різних відтінків від ослаблення ознаки до його посилення. Наприклад, *This was no unusual occurrence*. З погляду семантики цю граматичну структуру можна інтерпретувати так: «Не можна сказати, що ця подія була незвичайною, хоча на перший погляд так могло здатися». У формальній логіці такий вислів трактувався б так: «Це була звичайна подія».

І нарешті, не можна не відзначити той факт, що логіка як наука про форми думки байдужа до мовних засобів вираження заперечення. Разом із тим одне й те ж заперечення можемо передати різними засобами мови: «Всесвіт не має меж = Всесвіт безмежний = У Всесвіту немає кордонів» [7, с. 76]. Або в англійській мові: з точки зору логіки вони всі представляють одне й те саме судження. Крім цього, позитивні мовні форми можуть виражати негативні поняття (відсутні = не бути присутніми) і навпаки (не порушувати = дотримуватися).

Таким чином, підсумовуючи обговорення питання про відмінності між логічним і граматичним запереченням, ми можемо зробити такий висновок: велика система засобів вираження заперечення в мові багатша, ніж система способів вираження логічного заперечення. Цей факт, а також здатність мовного заперечення взаємоді-

яти з модальністю й нести в собі прагматичний компонент дають можливість зробити висновок, що мовна категорія має власний обсяг значень, не рівний обсягу значень логічної категорії, хоча й базується на його понятійній основі. Як правило, коли говоримо про заперечення в мові, його представляють як один зі членів опозиції: твердження – заперечення, де вихідним немаркованим членом є твердження, а маркованим – заперечення.

Причому співвідношення та співпідпорядкування категорій заперечення й утвердження цікавило та продовжує цікавити багатьох учених. Проведений нами аналіз наявних точок зору із цього питання дає змогу виділити принаймні три різні підходи до цієї проблеми: 1. Категорія заперечення повністю позбавлена самостійності та підпорядкована категорії твердження, виступаючи, по суті, її «тінню». Так, зокрема, уважає американський філософ, логік і математик Х. Каррі, який писав, що «заперечне твердження є вже другим твердженням, що свідчить про те, що перше твердження є хибним» [1, с. 49].

2. Діаметрально протилежну точку зору пропонує А. Вежбицька [4], яка вважає, що існує первинний негативний елемент, який повністю відірваний від твердження та спочатку представлений на глибинному рівні речення.

Поділяючи думку більшості авторів, ми вважаємо, що твердження й заперечення – два боки єдиного процесу мислення, адже коли ми говоримо про щось, ми щось або стверджуємо, або заперечуємо. Співвідношення категорій твердження та заперечення можна розглядати як зв'язок висловлювання з позиції того, хто говорить, коли саме він вирішує, існує предмет/явище чи ні, існують якісь його властивості чи ні.

Таким чином, можна сказати, що заперечення є стосовно твердження самостійною та повноправною категорією, разом зі твердженням утворює діалектичну мовленнєву опозицію.

Для дослідження інтерес становитиме насамперед категорія заперечення з її численними особливостями, серед яких є й така, як передача засобами цієї категорії значення іншої категорії – категорії твердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Curry H.B. Foundations of mathematical logic. McGraw-Hill Book Co. Inc. N.Y., 1963.
2. Givón T. Syntax. A functional-typological introduction. Volume I. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 1984. 464 p.
3. Jac. van Ginneken. Principes de linguistique psychologique, essai de synthèse, 1907.
4. Wierzbicka A. Semantic Primitives. Oxford Up., 1972. 238 p.
5. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1981. Том 3. 613 с.
6. Бахарев А.И. Отрицание в логике и грамматике. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1980. 77 с.

7. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. Москва : Наука, 1983. 209 с.
8. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. Москва : Наука, 1975. 721 с.
9. Платон. Сочинения : в 3 т. Москва, 1970. Т. 2. С. 81.
10. Сызранцева ЛМ. Отрицание в семантической структуре предложения : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1995. 196 с.
11. Франк С.Л. Предмет знания. Душе человека. Минск : Харвест ; Москва : АСТ, 2000. 900 с. С. 631.
12. Шендельс Е.И. Практическая грамматика немецкого языка. Москва : Высшая школа, 1982. 400 с.